

Wolfram Wette

Rotmistr Anton Schmid

Hrdina humanity
a zachránce Židů

PROSTOR

Wolfram Wette
Rotmistr Anton Schmid
Hrdina humanity a zachránce Židů

Wolfram Wette

Rotmistr Anton Schmid

Hrdina humanity
a zachránce Židů

přeložila Daniela Petříčková

PROSTOR | PRAHA | 2018

Originally published under the title
Feldwebel Anton Schmid

© S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2013

Czech edition © PROSTOR, 2018

Translation © Daniela Petříčková, 2018

ISBN 9788072603817

Knihu finančně podpořil Česko-německý fond budoucnosti

*In memoriam Arna Lustigera, který přežil holokaust
a stal se historikem odbojových záchranných akcí*

*7. KVĚTNA 1924 BĚDZIN, †15. KVĚTNA 2012 FRANKFURT NAD MOHANEM

OBSAH

Z Vídně do dábelského kotle ve Vilniusu	25
Záchrana Židů ve Vilniusu	64
Podpora židovského odboje	93
Disciplinovaní vojáci a nedisciplinovaní zachránci	126
Od vytěsnění ke vzpomínání a vyjádření úcty	161
Poselství budoucím pokolením	198

Místo předmluvy

Pronásledovaní Židé v litevském Vilniusu viděli v rotmistrovi wehrmachtu Antonu Schmidovi příslib přežití. Poddůstojník z Vídně byl pro ty, kteří byli vydáni napospas smrti a pochybovali o existenci spravedlivého a dobrotivého Boha, zosobněnou nadějí na záchranu před zkázou. Není proto divu, že ti, kteří přežili holocaust, při pohledu do minulosti Schmida oslavovali. Říkali o něm: „Byl pro nás něčím jako světcem!“¹ Mínili tím to, že Schmid ztělesňoval naprosto výjimečným, ba dokonce jedinečným způsobem dobro. Také sám Simon Wiesenthal, když se po válce dozvěděl o jeho případu, převzal tuto hodnotící charakteristiku. V dopise z roku 2000 adresovaném německému ministru obrany Rudolfu Scharpingovi napsal: „Celá desetiletí je mi jméno rotmistra Antona Schmida něčím jako jménem světce.“² V naprosté shodě uvádějí přeživší jako rozhodující motiv jednání Antona Schmida jeho „dobrotu srdce“. Byla to jeho žitá humanita, která ho odlišovala od ostatních.

Arno Lustiger, původem z polského města Będzin, který přežil řadu vyhlazovacích táborů a pochodů smrti – pozdější prominentní historik židovského odporu – spatřoval v rotmistru Antonu Schmidovi výjimečného „hrdinu odboje“ proti holocaustu.³ Je přesvědčen o tom, že Schmidův odkaz představuje morální kapitál, jehož si je německá a rakouská společnost stále ještě málo vědoma. Svě poslední

rozsáhlé dílo s názvem *Boj za záchranu* (Rettungswiderstand)⁴ uvozuje následujícím věnováním: „Tuto knihu věnuji rotmistru Antonu Schmidovi, Marianne Cohnové a všem dalším hrdinům boje za záchranu Židů v Evropě, kteří své akce zaplatili životem. Je svatou povinností připomínat si je.“⁵

Bývalý předseda Ústřední rady Židů v Německu Paul Spiegel využil svůj projev pronesený dne 20. července 2001 u příležitosti slavnostní přísahy branců bundeswehru k tomu, aby připomenul nejen povstání důstojníků 20. července 1944, ale také „jiného bojovníka hnutí odporu“, který zachránil ve Vilniusu mnoho Židů. Ocenil ho následujícími slovy: „Muži jako Anton Schmid jsou skutečnými hrdiny německých vojenských dějin minulého století. Neboť se odvážili všeho – kvůli druhému.“ A dodal: „Byli to stateční lidé s občanskou odvahou, připravení riskovat vše a vzdorovat všemocnému zlu. Proto patří nejen k minulosti Německa, ale i k naší budoucnosti.“⁶

Další historici považují Schmida za „ikonu odbojových záchranných akcí“, protože jako málokdo projevoval takovou míru obětavosti ve prospěch pronásledovaných Židů a protože pro ně nasazoval vlastní život. Jakob Knab, mluvčí Iniciativy proti falešné slávě (*Initiative gegen falsche Glorie*), která se angažuje za demokratické chápání tradice bundeswehru, označil rotmistra Antona Schmida za pravděpodobně „nejušlechtilejšího“ ze všech vojáků wehrmachtu.⁷

Starý Tobijas Jafetas, přeživší z Vilniusu, shrnul svou úctu k Antonu Schmidovi slovy: „Byl to velice slušný člověk. Viděl, jak probíhá selekce. A protestoval.“⁸ A Hannah Arendtová, židovská intelektuálka světového významu, formulovala – inspirována dobovými svědectvími o záchranných

akcích rotmistra Schmida – drásavou myšlenku: Jak by dneska všechno vypadalo úplně jinak, kdybychom mohli vyprávět více takových příběhů.⁹

V této knize se pokoušíme vylíčit příběh rotmistra Antona Schmida z Vídně. Pro historika je to krajně obtížný podnik, jelikož chybí primární prameny pro všechny životní etapy tohoto výjimečného muže. Ne nadarmo začíná Arno Lustiger svůj stručný životopis Antona Schmida větou: „Referovat o Antonu Schmidovi patří kvůli obtížím se zdroji k velice problematickým úlohám historického bádání.“¹⁰

Obecně vzato platí, že „prostý muž“ v uniformě po sobě nezanechal téměř žádná písemná svědectví, jež by historikovi umožňovala pustit se do fundovaného životopisného bádání.¹¹ Badatelský zájem o válečnou korespondenci

Anton Schmid, narozen 9. ledna 1900 ve Vídni, popraven 13. dubna 1942 v litevském Vilnius.

a fotografie prostých vojáků, který narůstá od devadesátých let, nám ukázal, že při důkladném zkoumání těchto pramenů každodennosti lze odkrýt ještě mnohem víc z jejich válečných zkušeností, než se původně předpokládalo.¹² V případě Willyho Reese, slovesně nadaného příslušníka wehrmachtu, se dokonce setkáváme s frontovým vojákem bez důstojnické hodnosti, který po sobě zanechal vysoce hodnotné literární zobrazení válečné skutečnosti, které bylo uveřejněno posmrtně a vzbudilo odpovídající pozornost.¹³ Takový výkon je však hodně výjimečný.

U rotmistra Antona Schmidu je tomu jinak: během jeho záchranných akcí nevznikaly žádné písemnosti. Navíc si nevedl deník ani nebyl velkým příznivcem psaní dopisů. Zachovaly se každopádně jen dva jeho dopisy na rozloučenou – ovšem velice výmluvné – adresované rodině a datované 9. a 13. dubna 1942. Jiná písemná svědectví, z nichž bychom mohli vyvodit bližší závěry o jeho motivech a úvahách, k dispozici nemáme.¹⁴ S tímto obrazem je v souladu fakt, že Anton Schmid, řemeslník a obchodník, četl sporadicky a že se podle všeho jen málo zajímal o významnější vojenské a politické události, jichž byl svědkem. Informace, které potřeboval, aby porozuměl dění ve svém bezprostředním okolí, získával tak, že se k událostem neobracel zády, nýbrž se snažil mluvit s lidmi, kteří ho obklopovali – s vojáky wehrmachtu, s policisty SS, s příslušníky německé civilní správy, s pronásledovanými Židy i ruskými válečnými zajatci, kteří vykonávali nucené práce v jeho službě.

Kdo se v době nacismu v jakékoli formě postavil na odpor, musel jednat krajně obezřetně a utajeně. To platilo pro důstojnické vzbouřence z 20. července 1944 stejně jako pro dezertéry, válečné „zrádce“ nebo zachránce Židů.

Všichni museli pracovat v naprostém utajení a pokud možno nezanechávat žádné stopy.¹⁵ V době, kdy nacionálněsocialistický režim začal s vyvražďováním evropských Židů, byla pomoc Židům ve všech oblastech Evropy, v nichž se vedla válka nebo v nichž vládla německá okupační moc, zločinem, který se trestal smrtí.¹⁶

V armádních rozkazech, s nimiž byli němečtí vojáci seznámeni před začátkem ruského tažení, (dnes označovaných jako „zločinné rozkazy“) figurovali Židé jako nepřátelé ve vojenském smyslu, mělo se s nimi bojovat stejně jako s vojáky Rudé armády se zbraní v ruce a stejně jako oni měli být zabíjeni. Těmito rozkazy chtěl Hitler a velení wehrmachtu u vojáků a policistů odbourat přirozené zábrany, které by jim bránily ve vyvražďování bezbranných civilistů.

Historikové zpravidla pokládají za beznadějně vůbec se pokoušet při tak extrémně chudém pramenném základu, jaký je k dispozici v případě rotmistra Schmida, napsat životopisnou práci. Podobně je tomu také v případě Georga Elsera, odpůrce Hitlera, který chtěl 8. listopadu 1939 zcela sám pomocí pečlivě připraveného pumového atentátu zabít Hitlera a zabránit tak druhé světové válce.¹⁷ Ani on nám nezanechal žádné osobní prameny. Víceru dějepisců se nicméně pokusilo Elsera biograficky vykreslit, a sice na podkladě jiných zdrojů, zvláště protokolů z výslechnů gestapa.¹⁸ Nedávno vznikl rozhlasový dokument, v němž Elser sice sám nepromlouvá, ale jeho hlas symbolicky nahrazují zvuky citery.¹⁹

Stejně jako případ Georga Elsera, který chtěl spáchat atentát na Hitlera, zajímá další generace i životní příběh prostého muže z lidu, který za extrémních válečných podmínek a za běsnění holokaustu vykonal výjimečné humanitární činy – příběh rotmistra Antona Schmida. Chceme

vědět, co tohoto muže ovlivňovalo, jak dospěl k tomu, že si cenil více hlasu vlastního svědomí než systému vojenských rozkazů, a jak hodnotil riziko své pomoci a záchranných akcí. Proto se s velkým zájmem obracíme i k jiným pramenům, z nichž se můžeme o člověku Antonu Schmidovi a jeho statečných činech něco dozvědět.

Kde však tyto jiné prameny nalézt? Zkusme se nejdříve zaměřit na Schmidovy kamarády z války, kteří spolu s ním sloužili ve Vilniusu, ale kteří na rozdíl od něho válku přežili, a poté možná vdově nebo zainteresovanému historikovi něco o svých zážitcích s Antonem Schmidem vyprávěli. Ve skutečnosti však o sobě po roce 1945 nedal vědět ani jediný voják wehrmachtu nebo policista, jenž by byl dokázal něco vypovědět o službě Antona Schmida v Němci obsazeném Vilniusu. Použitelné informace pocházejí bez výjimky nikoli od příslušníků wehrmachtu, německé policie nebo civilní správy, nýbrž výlučně od přeživších, kteří v letech 1941–1942 přišli ve Vilniusu s rotmistrem Antonem Schmidem do kontaktu, využili jeho obětavosti, byli jím zprvu – alespoň na čas – zachráněni a po jeho smrti se dokázali útekem nebo v podzemí spasit před likvidační mašinerií, a proto také válku přežili.

V první řadě musíme uvést židovského spisovatele Hermannu Adlera, který se po dlouhé měsíce skrýval společně se svou ženou Anitou ve Schmidově služebním bytě ve Vilniusu a v této době se s vídeňským rotmistrem spřátelil. Hermann Adler je tím svědkem a spolubojovníkem, který byl s to o Schmidovi vypovídat nejpřesněji a který od konce války považoval za svůj životní úkol zpravovat zainteresovanou veřejnost o výjimečných činech tohoto neznámého vojáka wehrmachtu.²⁰ Bez jeho informací by nebylo možné tuto knihu vůbec napsat.

Kromě Hermanna a Anity Adlerových přežil válku také pronásledovaný Žid Huppert a dvě ženy – Luisa Emaitisaiteová²¹ a Maria (příjmení je neznámé), které Schmid zaměstnal jako pracovní síly ve své služebně a tím jim poskytl ochranu. Ty však nezanechaly žádná svědectví a za jejich života se na ně neobrátil žádný historik. Ostatní přeživší z ghetta ve Vilniusu na otázky lovce nacistů Simona Wiesenthala ústně vypověděli jen to, co o Antonu Schmidovi sami věděli.

Další informace z poválečné doby pocházejí od účastníků židovského podzemního hnutí ve Vilniusu, tedy těch skupin odbojového hnutí, které se začaly pomalu formovat ke konci roku 1941. Tady musíme uvést především Abu Kovnera, velitele partyzánů, bojovníci odbojového hnutí Chajku Grossmanovou a spisovatele Abrahama Sutzkevera. Některá z těchto svědectví jsou shromážděna ve složce Antona Schmidu v archivu izraelského památníku Jad vašem, kde je také zdokumentováno vyznamenání našeho hrdiny titulem Spravedlivý mezi národy v roce 1967.²²

Vojenské prameny, které by mohly objasnit, jak vypadala mocenská a politická situace, s níž se Anton Schmid setkal v roce 1941 ve Vilniusu, jsou buď zničené, nebo mají malou výpovědní hodnotu. Nebylo možno při vší snaze nalézt ani rozsudek smrti vojenského soudu polního velitelství Vilnius. Musíme ho považovat za ztracený.

Bádat o životě Antona Schmidu a psát o něm znamená kvůli malému množství podkladů podstoupit neobvyklé riziko, ale přesto se vyplatí sestavit z mnoha kamínek mozaiku – i když nám dovolí zahlédnout tohoto člověka pouze v obrysech a i když se v ní budou objevovat slepá místa.

Po roce 1945 se stalo jméno Antona Schmidu díky jeho záchranným akcím známým a slavným mezi Židy na celém

43/
34

בזכירה סוד המנוחה והנצחה
PAR LE JUIVEMENT RÉGÉNÉ LE SACRÉ DE LA RÉDEMPTION (MAL. CHEN TSHI)

QUIQUONQUE SAUVE UNE VIE SAUVE L'UNIVERS
 כִּי הַמְקַיֵּים גַּם אֶחָד בְּאֵינֹו קַיִים עֲוֹנִים כְּלָמָּה עֲוֹנִים כְּלָמָּה עֲוֹנִים

תעודת כבוד ATTESTATION

Le présent Diplôme atteste qu'en sa séance du 22 décembre 1964 la Commission des Justes près l'Institut Commémoratif des Martyrs et des Héros Yad Vashem a décidé sur foi de témoignages recueillis par elle de rendre hommage à au défunt ANTON SCHMID

qui, au péril de sa vie a sauvé des Juifs pendant l'époque de extermination, de lui décerner la Médaille des Justes et de autoriser à planter un arbre les membres de sa famille son nom dans l'Allée des Justes sur le Mont du Souvenir à Jerusalem.

Fait à Jérusalem, Israël, le 1 février 1967

ניתן היום כ"א שבט ה'שנ"ז
 בירושלים, ישראל

 Wolfram Wette
 בוס הוֹמָה לְצִוּן חֲסִידֵי אֲבוֹתֵי הָעוֹלָם
 POUR LA COMMISSION DES JUSTES

בָּשֵׁם רִשְׁתּוֹ הִזְכִּירוּ וְדִרְשׁוּ
 POUR L'INSTITUT YAD VASHEM

כִּי הַמְקַיֵּים גַּם אֶחָד בְּאֵינֹו קַיִים עֲוֹנִים כְּלָמָּה עֲוֹנִים כְּלָמָּה עֲוֹנִים

QUIQUONQUE SAUVE UNE VIE SAUVE L'UNIVERS
 כִּי הַמְקַיֵּים גַּם אֶחָד בְּאֵינֹו קַיִים עֲוֹנִים כְּלָמָּה עֲוֹנִים כְּלָמָּה עֲוֹנִים

Vyznamenání Antona Schmida titulem Spravedlivý mezi národy. Listina izraelského památníku Jad vašem z 1. února 1967.

světě. Tak široké sdílení informací vedlo k tomu, že začalo vznikat množství legend, které na jedné straně vykreslovaly zachránce a jeho konání v nejzářivějším světle, ale na straně druhé spíše než k objasnění skutečného stavu věcí vedly k jeho zatemnění. Uvedme několik příkladů:

Simon Wiesenthal hledal po válce nejen Adolfa Eichmanna a ostatní nacistické zločince, ale také shromažďoval ve své vídeňské kanceláři informace o zachránci Židů Antonu Schmidovi, na jehož jméno narazil v souvislosti se svým pátráním po vrahovi vilniuských Židů Franzi Murerovi, který pocházel z Vídně.²³ Wiesenthal dokázal najít několik přeživších z vilniuského ghetta, kteří za svou záchranu vdělili Schmidovi, a dozvěděl se, jak tam Anton Schmid pomáhal pronásledovaným Židům. Vyprávěli mu, že tuto pomoc pokládal „za svou křesťanskou povinnost“. Počínal si jako „tajná pomocná organizace v počtu jednoho muže“. Dále Wiesenthal reprodukuje následující vyprávění jednoho z přeživších: „V situaci krajního ohrožení života se vplížil do ghetta, aby hladovějícím Židům přinesl potraviny. Do kapes si schoval lahve s mlékem pro kojence. Věděl, že se v lesích skrývá řada Židů; zprostředkovával předávání zpráv mezi nimi a jejich známými v ghettu, obstarával chléb a léky, ukradl dokonce zbraně wehrmachtu, aby je předal židovským bojovníkům z hnutí odporu.“²⁴ To všechno dělal – tak vyprávěla jedna z přeživších – „aniž by za to čekal vděk“. „Dělal to z dobroty srdce. Pro nás v ghettu byl stíhlý, klidný muž v uniformě rotmistra někým jako světcem.“²⁵

Některé z informací, které Wiesenthal uvádí ve své knize *Vrahové přesto žijí* (Doch die Mörder leben), mají se skutečností jen málo společného. Schmid sám neměl žádnou možnost chodit do ghetta, protože k tomu bylo zapotřebí

zvláštního povolení městského komisariátu, jímž nedisponoval. Nemohl tedy osobně pašovat do ghetta potraviny a léky, nýbrž je nanejvýše mohl předat ve své služebně nuceně nasazeným Židům, když se večer po vykonané práci do ghetta vraceli. Ozbrojené židovské odbojové organizace, které se skrývaly v lesích v okolí Vilnius, vznikaly teprve od jara roku 1942, tedy po Schmidově zatčení a zavraždění. Že kradl zbraně ze zásob wehrmachtu, aby je předal židovskému odboji, nepotvrzují žádné seriózní prameny ani vzpomínky židovských partyzánských velitelů.²⁶ Schmid také na pomáhání nebyl sám, nýbrž měl malý počet důvěrníků, jímž zjevně věřil: své řidiče, ženy Luisu a Mariu, které pracovaly na jeho služebně, dále židovský manželský pár Anitu a Hermanna Adlerovy, kteří obstarávali spojení mezi ním a klíčovými postavami židovského odboje v ghettu.

Jiný očitý svědek udělal z vídeňského rotmistra politicky uvažujícího muže, který údajně vládl hlubokým vhledem do mocenské struktury nacionálněsocialistického systému. Na mysli máme vilniuského partyzánského velitele Abu Kovnera, kterému se později podařilo uprchnout do Izraele, kde působil jako prezident Svazu spisovatelů. Podle Kovnerovy výpovědi během jeruzalémského procesu s Eichmannem v roce 1961 měl Anton Schmid na konci roku 1941 prohlásit, že existuje jistý Eichmann, který organizuje veškeré vyvražďování Židů: „Tím vším je vinen jen ten pes Eichmann!“ Oproti tomu namítl Hermann Adler, že Schmid tehdy vůbec nemohl znát Eichmannovo jméno, protože ten byl na konci roku 1941 ještě zpola neznámým úředníkem Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt*).²⁷ Nelze však vyloučit, že si Schmid vzpomněl na roky 1938–1939, kdy Eichmann po obsazení Rakouska jako velitel SD (*Sicherheitsdienst*; Bezpečnostní